

Kuigi H. Chr. Anderseniga samal ajal kirjutati palju mõjukaid lasteraamatuid, on just tema muinasjutud tänini ühed levinumad kirjandusteosed kogu maailmas.

Hans Christian Anderseni (taas)avastamas

J a a n i k a P a l m

Lastekirjanduse uurija

2005. aasta kevadel möödub 200 aastat taani muinasjutuvestja Hans Christian Anderseni sünnist. Igapähele meist on oma lapsepõlvemälestustel baseeruv kujutus muinasjutukuningast. Kuid mida me tegelikult temast teame?

H. Chr. Andersen sündis 2. aprillil 1805. aastal. Esimesed näidendid, novellid ja luuletused jõudsid lugejani kogumikus "Nooruskatsetused", kui autor oli vaid 17-aastane. Anderseni sulest on ilmunud romaane, reisikirjeldusi, miniatuure. Ta oli ka kriitiline ajakirjanik, kes innustus teadusest, eksistentsialistlik mõtleja, osav käärilõikemeister jne, jne. Kuid tuntud on Andersen ikkagi eelkõige kui kunstmuinasjutužanri meisterlik viljeleja. Muinasjuttude olulisusele Anderseni eluloos viitab tema väga omapärane mälestustekogu "Minu elu muinaslugu".

Mis mujal maailmas lastekirjanduses sel ajal ilmus?

H. Chr. Anderseni loomingut on alati käsitletud eraldiseisva, autonoomsena.

Liiga vähe on süvenetud tema teoste kirjutamise või nende tõlkimise aega. Andersen avaldas aastail 1835–1872 ühtekokku 156 muinasjuttu. Kirjaniku lapsepõlve lahutamatuks osaks oli taani rikkalik rahvaluuletraditsioon. Üldse on vana ja auväärne taani lastekirjandus tugevalt mõjutatud vanadest suulistest jutustamisvormidest. Aastail 1818–1823 ilmus J. M. Thiele rahvamuinasjuttude, muistendite, lastesalmide ja -laulude süstemaatiline kogumik "Taani rahvajutud". Sellest said inspiratsiooni tulevased taani kunstmuinasjutu viljelejad, sealhulgas Andersen. Samal perioodil ilmusid mujalgi Euroopas romantismi folkloorihuvist õhutatuna kunstmuinasjutukogumikud ja rahvajututöötused, näiteks vendade Jakob ja Wilhelm

Grimmi "Laste- ja kodumuinasjutud" (1812–1815).

Kuigi rahvajuttude mõju on ka Anderseni juttudes tuntav, tõestas ta oma loominguga, et kunstmuinasjutt ei pruugi põhineda üksnes folklooril, vaid et teatud tingimustel, kui autor on selleks küps, kui tal on kogemusi ning retseptisioonivõimet, võib see sündida muulgi pinnasel, algmaterjaliks ehedad elusündmused või -nähtused. Nõnda pani Andersen aluse kunstmuinasjutu kui žanri põhitraditsioonidele ja seaduspärasustele, mis toimivad tänapäevani.

Samal ajal Anderseni teostega ilmus palju praeguseks klassikaks saanud lastekirjandusteoseid, näiteks H. Hoffmanni "Kolumats" (1845), H. Beecher-Stowe'i "Onu Tomi onnike" (1852), L. Carrolli

“Alice imedemaal” (1865), W. Buschi “Maks ja Moorits” (1865).

On huvitav märkida, et samal perioodil Eestis ilmunust on ajaproovile paremini vastu pidanud just muinasjutud, näiteks Fr. R. Kreutzwaldi “Eesti rahva ennemuistsed jutud” (1866) ja J. Kundleri “Eesti muinasjutud” (1884), mis tänapäevalgi kooliprogrammi kuuluvad.

Miks sai just Andersen populaarseks?

Kuigi H. Chr. Anderseniga samal ajal kirjutati palju mõjukaid lasteraamatuid, on just Anderseni muinasjutud tänini ühed levinumad kirjandusteosed kogu maailmas. Miks saavutas Andersen sellise edu?

Oluline osa selles on kindlasti Anderseni valitud muinasjutužanril. Muinasjuttude peetakse äärmiselt oluliseks lapse varases psühholoogilises arengus, kuna need on asendamatud kujutlusvõime rikastamisel, tegelevad inimolemise sügavate probleemidega ning vastavad igavikulistele küsimustele inimese ja maailma kohta. Väidetavalt mõistavad lapsed fantastilist paremini kui ratsionaalseid seletusi.

Taani kirjandusteadlase Helene Hoyrupi arvates on Anderseni tuntuse üheks oluliseks põhjuseks tema erinevus teistest oma kaasaja lastekirjanikest. Nimelt olid paljud selle aja lastekirjanikud eelkõige pedagoogid ja kirjutasiid teoseid eesmärgiga täiendada, hõlbustada ja mitmekesistada õpetamisprotsessi. Kui aga taolistes õpetlikes lugudes kasutatakse valdavalt täiskasvanulikkude vaatepunkti, siis Anderseni muinasjuttudes kohtame peamiselt täiskasvanuliku ja lapseliku maailmavaatamisviisi sünergilist kooslust. Erinevalt pedagoogilise protsessi tarvis loodud lugudest ei paku Andersen oma muinasjuttudes üht ja ainsat tõde.

Põhjuseks võib olla ka eri kirjandusžanrite lähendamine. Anderseni muinasjuttudes põimuvad näiteks draama, suulisele rahvajutule ja miniatuuridele iseloomulikud jooned. Need tekstid pakuvad erinevaid lugemisvõimalusi. Elav, dialoogiline ja dramaatiline esitusviis laseb lugejal tegelaskujudesse sisse elada, näha nende tegutsemismotiivi ja käitumismustreid.

Anderseni muinasjuttude populaarsuse ühe põhjusena võib märkida ka kir-

janiku enda liikuvat eluviisi, mis kindlustas tema teoste laialdase leviku juba muinasjutukuniga eluajal.

Kas Andersen üldse kirjutas lastele?

H. Chr. Anderseni muinasjutud on mitmeplaanilised ja sisutihedad, kajastavad sageli täiskasvanute probleeme. Seetõttu kerkib aeg-ajalt ikka küsimus, kas Andersen üldse kirjutas need muinasjutud lastele või pidas ta adressaadina silmas hoopis täiskasvanud lugejat.

Arusaam Andersenist kui lastekirjanikust põhineb suurelt osalt tema esimese, 1835. aastal ilmunud muinasjutukogu pealkirjal “Lastele vestetud muinasjutud”. Sama pealkirja all ilmusid kogumikud aastani 1843, mil viide lastele kaob. Alates aastast 1852 hakkas Andersen oma loomeprodukte eelkõige “lugudeks” nimetama. Oma autobiograafiaski ütleb ta just selle termini sobivaima olevat.

Anderseni kirjavahetusest selgub, et kirjanik oli vägagi teadlik faktist, et tema muinasjuttude hakatakse lugema peamiselt lastele ja kirjutamisprotsessis arvestas sellega. Lastelugemise piiratud tõttu (eriti tollel ajal) oli muinasjuttude lasteni jõudmisel suur roll lapsevanemal. Seetõttu pidas Andersen oluliseks, et ta muinaslood pakuksid midagi ka lapsevanematele. Nüüdisaegne kirjandusteooria räägibki kakshäälsusest ja lastekirjanduse topeltadresseeringust kui lastekirjanduse suurimast väärtusest. Andersen oli selle põhimõtte aga juba intuiitselt avastanud.

Kuna Andersen kujutles oma muinasjuttude ette loetavat, pidas ta väga tähtsaks ka muinasjuttude kuuldelisi aspekte. Talle oli oluline, et lugu kõlaks hästi, oleks samas ka kergesti jälgitav. Tihti kasutab kirjanik otsest tekstisest pöördumist kuulaja poole, et hoida temaga kontakti, ergutada, kui tähelepanu võiks hakata hajuma. Anderseni muinasjuttude stiil on lapselikult siiras ja naiivne, kaotamata seejuures oma poeetilisust.

Mõningaid Anderseni muinasjuttude on peetud lastele sobimatuks nende iroonia ja elu ebameeldivate külgede kirjeldamise tõttu. See on ilmselt üks põhjusi, miks Anderseni muinasjuttude on sageli adapteeritud, lastele sobivasse vormi valatud. Taoline käitumine Andersenile endale ei meeldinud, kuna ta rõhu-

tas, et mõned jutud polnudki lastele mõeldud. Anderseni rohkežanrilise loomingu adressaadiks oli lai lugejaskond, millest lapsed moodustasid vaid osa.

Kuidas lahendada vastuolu Anderseni originaalteoste ja adapteeringute vahel? Tänapäeval moodustavad originaalteosed vaid väikse osa Anderseni kuvandist. Lisaks adapteeritud väljaannetele on meil originaalide töötlusel näidendite, kuuldemängude, ooperite ja ballettide, koomiksita ning anima- ja mängufilmidena. Enamik meie lastest on Anderseni loominguga tutvunud tõenäoliselt just adapteeritud kujul.

Adapteeringute küsimus pole Eestis Anderseni loomingu puhul kunagi eriti olulisele kohale tõusnud. Küll aga on see probleem sageli päevakorral muinasjutukuniga kodumaal Taanis. Veel üsna hiljuti, aastail 1993–1994, toimus seal sel teemal avalik debatt. Selle algatas H. Chr. Anderseni keskuse juhataja Johan de Mylius, kes esines sooviga pakkuda lugejale Anderseni muinasjuttude hõlpsamini mõistetavas ja korralikult adapteeritud vormis. Ta leidis lausa hädavajaliku olevat tõlkida Anderseni teosed vanast taani keelest nüüdisaegsesse, vastasel korral jääb Andersen vaid kõrgelt haritud vanemate ja nende lastelugemisvaraks. Ajakirjanduses võtsid aktiivselt sõna kriitikud, kes polnud J. de Myliussega nõus, väites, et taoline lihtsustamine vaid soodustab tänase põlvkonna vaimset laiskust. Nende arvates lõhutakse Anderseni adapteerides tema kunstiteoste väljenduse ja sisu ühtsust. Üks väheseid J. de Myliusse toetajaid oli kirjastaja Jens Andersen, kes leidis, et lapsele muinasjuttude ettelugemine peaks olema siiski eelkõige meeldiv meelelahutus, mitte filoloogiline ja keeleajalooline tegevus. 2000. aastal nägidki trükivalgust Jens Anderseni adapteeritud H. Chr. Anderseni muinasjutud tänapäeva taani keeles.

Ei saa märkimata jätta, et kuigi adapteeringud aitavad tutvustada Anderseni muinasjuttude väga noorele lugejale, ei asenda need ometi originaali. Mugandustest, mis täidavad peamiselt pedagoogilisi eesmärgi, võivad eelkõige vanemad ja õpetajad, kel on kergem lastele Anderseni ette lugeda, ja lapsed, kes lihtsustatud teksti paremini mõistavad. Mingil juhul ei tohiks Anderseni

adapteerides aga lõhkuda kirjaniku loodu maailma ja tema kasutatud tooni.

Väljaspool Anderseni kodumaad, sealhulgas ka Eesti oludes, ei saa adapteerimist vältida: on ju iga tõlgegi omamoodi adapteering, interpreteerimata ei saa tõlkida.

Anderseni teoseid hakati eesti keelde tõlkima küllalt varakult. Juba 1866. aastal ilmus Eesti Postimehe "Jututoas" Anderseni muinasjutu "Sukanõel" anonüümne tõlge, mis hiljem on omistatud Lydia Koidulale. 1876. aastal nägi eesti keeles trükivalgust "Vigane Hans". Kriitik H. Rosenthali väide, et Anderseni loomingust on tõlkimiseks väheütlevalt valitud, tõestab, et kirjanik oli tolleaegse Eesti haritlaskonna hulgas saksa keele kaudu küllaltki tuntud.

Anderseni tõlkimine intensiivistus 19. sajandi lõpul, mil muinasjutte avaldati peamiselt ajalehtedes-ajakirjades ja kalendrites. Keeleliselt ladusamateks tõlgeteks olid Liina Grossschmidt ja Hermann Namsingu eestindused.

Oluline murrang Anderseni tõlkimisel oli Anna Haava eestindatud suuretiraažiline kogumik "Anderseni muinasjutud I" (1913). A. Haava pidas oluliseks ka täiskasvanuile mõeldud muinaslugude ümberpanekut.

Suur huvi Anderseni loominguga vastu jätkus Eesti Vabariigi perioodil, mil hakkasid ilmuma esimesed tõlked otse originaalist, varasemad teosed olid eesti keelde jõudnud saksa keele vahendusel. Agnes Antiku (taanlanna, kes pärast abiellumist õppis ära eesti keele) aastatepikkuse töö viljana ilmus koguni kolm kogumikku Anderseni muinasjutte. Antiku tõlked on originaalilähedasemad, nüansirikkamad ja poeetilisemad kui varasemad. Samas jätkati aga ka mannetute kaudtõlgete produtseerimist.

Pärast Teist maailmasõda hakati Anderseni loomingut avaldama üldisest erakordsest muinasjutuhuvist tõugatuna. Olud oli aga muutunud. Varasemad tõlked kuulutati sobimatuteks ning tõlkijail soovitati tungivalt originaalide asemel tõlkida vene keele vahendusel. 1960. aastaist olukord mõnevõrra leevenes. Anderseni loominguga vastu hakkas huvi tundma Henrik Sepamaa, kes esialgu tõlkis vaid paar väikest raamatut, hiljem aga võttis eesmärgiks eesti lugejale vahendada kõik 156 Anderseni muinasjuttu. Nüüdseks ongi eesti kee-

les olemas kaheköiteline täiskasvanuile orienteeritud Anderseni muinasjutukogu: esimene osa kannab pealkirja "Väike merineitsi" (1987), teine "Lumikelluke" (1996). Lastele võiks värskematest eestindustest soovitada noorele lugejale kohandatud Sinisuka kirjastuses 2001. aastal ilmunud sarja "Muinasjutte" Anderseni köidet (inglise keelest tõlkinud Matti Piirmaa).

Kui jätta tõlkimine kui igasuguse kirjanduse vahendamisel vältimatu toiming adapteeringute kategoorias välja, siis on Anderseni teose mugandamise enim levinud võtted lühendamine ja teatud stseenide või mõistete eemaldamine.

Stseenide väljajätmise kõige ilmekamad juhtumid on seotud muinasjutuga "Tütarlaps väävlitikkudega", kus jutu lõpp on sageli täielikult muudetud. Anderseni versioonis läheb väike tikutüdruk taevasse vanaema juurde. Paljudes selle muinasjutu lastele esitatud versioonides üle maailma kutsutakse aga tikutüdruk hoopis tuppa sooja ja ta saab endale hoolitseva perekonna.

Lausa omaette kategooria eesti adapteeringute reas moodustavad nõukogudeaegsed Anderseni-tõlked, mille ümbertöötamise põhjus oli Eesti poliitiline olukord. Peamised muudatused seisnevad jumala ja sellega seotud sõnade, nagu lauluraamat, ingel jt, väljajätmises või ümbernimetamises. Nii loeb muinasjutt "Metsluiged" 1930. aastatel vana naine pühapäeviti lauluraamatut, mõned aastad hiljem aga lihtsalt raamatut.

Teksti lühendamise üks markantsemaid näiteid on kirjastuse Egmont Estonia sarjas "Muinasjutt õpetab" 2000. aastal välja antud "Pöial-Liisi". Sarja idee autoriks on eessõnas märgitud logopeed Nicole Lenaerts. Iga raamatu leht on jaotatud kaheks: ülemises ruudus on muinasjutt, alumises küsimus, mis peaks aitama lastel omandada nii koolis kui ka igapäevaelus vajaminevaid mõisteid. Äranülitud muinasjutt "Pöial-Liisi" koosneb 32 lihtsast lausest. Loomulikult ei paku taoline mugandus mingit elamust, nii et aina uuesti ja uuesti – nagu eessõnas soovitatud – seda lugema ei kipu. Muudetud on ka süžeed. Ilmselt just ruumi kokkuhoidmise tõttu on näiteks kärnkonn maa alla elama pandud. Raamatu tõlke teeb mannetuks eelkõige ees- ja tagasõnade püüdlid, kuid läbimõttelatu tõlkimi-

ne. See jätab tekstist kunstliku ja konstrueeritud mulje.

Teine analoogiline näide pärineb kirjastuselt Odamees. 2004. aastal ilmunud paksude papplehedega "Merineitsi" näib olevat mõeldud kõige nooremale lugejale. Trükitähtedega kümneleheküljepikkust raamatut oleks liiast isegi Anderseni muinasjutu "Väike merineitsi" konseptiks või sisukokkuvõtteks nimetada – niivõrd armetu on see tekst. Kui "Pöial-Liisi" väljaandja võiks end õigustada teose pedagoogiliste taotlustega, siis "Merineitsi" avaldamist sel kujul ei saa kuidagi vabandada.

*

Ükskõik kui nukker pole ka taolisi lihtsustatud adapteeringuid lugeda, näitab nende ilmumine ometi kirjaniku suurust. Anderseni originaalteostes, olgu need mis tahes žanris, peitub elujõud, mis avaldab ühtmoodi mõju nii lastele kui ka täiskasvanuile. Kirjaniku väljendatud universaalsed tõdemused inimloomuse ja -psühholoogia kohta mõjuvad ka tänapäeval, tuletades lugejale meelde igikestvaid väärtusi. Anderseni juubeliaasta ürituste üks eesmärgi võiks olla igas vanuses lugejate õhutamise selle mitmete põlvkondade lemmikirjaniku taasavastamiseks.

Kirjandus

1. Andersen, H. Chr. Tõepärane muinaslugu minu elust. Nukits, 1996. 50–54.
2. Jaaksoo, A. Muinasjutukuningas: Portreekatse. Nukits, 1996. 47–49.
3. Läänemeremaade lastekirjanduse lühileksikon, 1998.
4. Teder, E. Hans Christian Andersen ja Eesti. Rmt: Andersen, H. Chr. Lumikelluke. 510–517.
5. <http://www.hca2005.com>